

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE FİYATLAR VE ÜCRETLERİN KARŞILIKLI MUKAYESESİ

Mustafa BALABAN

B GİRİŞ

ugünkü yurdumuzu bize kazandıran Selçuklu Türklerinin tarihi üzerinde yapılan araştırmaların çok yetersiz olduğu ve yapılan çalışmaların da sadece siyasî olaylardan ibaret olduğu bilinmektedir. Halbuki özellikle son yıllarda Osmanlı tarihi üzerinde yapılan iktisadi çalışmalar çok önemli sonuçlar vermiştir. Aynı şekilde Selçuklu tarihinin de incelenmesinin çok büyük faydalar getireceğine inanıyorum.

İncelememiz olan Türkiye Selçuklu Devleti'nde paranın durumu, fiyatlar ve ücretler mahdud kaynaklarla yapılan bir araştırma olup, özellikle bu alanda yapılan çalışmaların ilk örneklerinden biri olduğu için birçok eksikliği olacağı tabiidir. Fakat bu çalışmaların devam ettirilmesi halinde mevcut kaynakları kullanarak çok önemli bilgilere ulaşılacağına inanıyorum.

Özellikle Türkiye Selçuklu Devleti'nde fiyatlar ve ücretler üzerinde durmamızın nedeni ise Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar birçok sosyal ve siyasî hadisenin altında paranın Akdeniz dünyasındaki dolaşımının yatmış olması gelmektedir. Hatta Türkiye Selçuklu Devleti'nin mirasını devralan Osmanlı Devleti dahi bu etkilenmelerden kurtulamamıştır.

Bazı Devlet Görevlilerinin Maaşları:

Türkiye Selçuklu Devleti'nde ekonomik yapının en önemli göstergelerinden biri devlet görevlilerine ödenen maaşlar ve ticaretle uğraşan bazı kişilerin gelirleri hakkındaki rakamlardır. Bu konularda en önemli kaynaklarımızdan biri vakfiyeler olup, çok önemli bilgiler içermektedir.

M. 1272 tarihli Kırşehir Emiri Caca oğlu Nur

El-Din'in vakfiyesinde görevlilere verilen yıllık maaşlar şöyle düzenlenmiştir¹.

Müderriş	1200 dirhem
Muid	600 dirhem
Hatip	480 dirhem
Muarriş	360 dirhem
Kütüphaneci	360 dirhem
İki müşerrif	360 dirhem
Çocukları okutan fakih	1000 dirhem
Muallim	240 dirhem
Talebelere	180 dirhem
Kur'an okuyan hafız	680 dirhem
Hanikah şeyhi	600 dirhem
Kapıcı, hademe, aşçı	120 dirhem
Zaviye şeyhi	420 dirhem

Kalacak misafirler için günlük masraf kişi başına 2-8 dirhem arası.

Kayseri'de mescid mensuplarının maaşları;

Hatip	360 dirhem
Müezzin	240 dirhem
Kayyum	120 dirhem
Muarriş	120 dirhem
Hademe	120 dirhem

Ünlü Selçuklu Devlet adamı Celâleddin Karatay'a teklif edilen vezirlik için 720 dirhem maaş istemesi dönemin genel geçim standardını tespit etmemiz açısından önemlidir. Vakfiyelerin tahlilinde o zamanki rayice göre orta bir aile için 300-600 dirhem para kâfi geliyordu. Karataylı Necmeddin'in; Selçuklu vezirlerinden en iyilerinden olan

1. Ahmet Temir, **Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin'in 1272 tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi**, Ankara, 1959, s. 98-1.

Mühezzebüddin Ali'nin aldığı yıllık 40.000 dirhem maaşa razı ederek vezirliğe getirilmesi ise Selçuklu Devlet adamlarının büyük bir servet sayılabilecek maaş aldıklarını, bunun tabii sonucu olarak yüzlerce köleye, vakıflara sahip olduklarını ve bazen sultanla rekabet edecek derecede tantanalı bir hayat sürmelerine neden olduğunu bize göstermektedir².

H. 645 / M. 1247 tarihinde tanzim edilen Karatay kervansarayı vakıfnamesinde vakıf görevlilerinin ücretleri şöyle düzenlenmiştir.

Müşrif	Yılda	500 sultani dirhem 24 müd zahire
Nazır	Yılda	360 sultani dirhem 24 müc zahire
İmam	Yılda	200 sultani dirhem 24 müd zahire
Müezzin	Yılda	150 sultani dirhem 24 müd zahire
Mihmandar	Yılda	200 sultani dirhem 24 müd zahire
Anbar memuru	Yılda	200 sultani dirhem 24 müd zahire
Hancı	Yılda	150 sultani dirhem 24 müd zahire
Aşçı	Yılda	200 sultani dirhem 24 müd zahire
Baytar	Yılda	100 sultani dirhem 24 müd zahire
Hamamcı	Yılda	120 sultani dirhem 24 müd zahire
Atlı Emire	Yılda	100 sultani dirhem 24 müd zahire
Kervansarayaya sığınan		

Fakirlerin her birine Yılda 120 sultani dirhem 24 müd zahire³

Bu nakdi maaşlar dışında Kervansarayda çalışan bütün memurlara verilen 24 müd zahirenin (Buğday) miktar ve kıymetini de tespit etmemiz gerekmektedir. Anadolu'da kullanılmış olan müd'ler yerine göre değişmekle beraber yaklaşık 100-120 kg. civarında olduğu kabul edilirse 24X100=2400 kg. eder. Bu miktar zahire bir ailenin bir yıllık ihtiyaçlarını karşılayacak düzeydedir. Bu zahirenin para karşılığı ortalama 200 dirhem etmektedir⁴. Bu durumda Karatay vakfiyesindeki maaş ortalaması parasal olarak 350-400 dirhem arasında olup, ortalama yaşam standardına uygundur.

Diğer vakfiyelerdeki maaş durumu ise şöyledir. Sivas'ta Kemaleddin İbn Rahat'ın zaviyesinde görevli şeyh ayda 30 dirhem olmak üzere yıllık 360 dirhem, ferraşı için yılda 240 dirhem veriliyordu. Sivas'taki Sahibiyye Medresesi mustahdemlerinden mimar için ayda 50, müezzinlere 25, ferraşlara 20, müderrise ayda 150, muidlere 50'er dirhem, aşçıya ayda 15 dirhem, tahsildara 40 dirhem verilmesi ön görülüyordu. Konya'da Sahip Fahreddin Medresesi vakfiyesinde tahsildar ve mimara ayda 30'ar dirhem, Altun-Aba vakfiyesinde müderris 800, muid 240, imam 200, müezzin 100, ferraş (hademe) yılda 120 dirhem maaş alıyorlardı⁵.

Müderris maaşları Altun-Aba'da yılda 800 dirhem, Gök Medrese'de ayda 150 dirhem, Cacaoğlu Medresesi'nde yılda 720 dirhem olarak kaydedilmiştir. Medresede görevli muidler⁶ ise müderris maaşının yarısını alıyorlardı. Muidler, Cacaoğlu vakfiyesinde yılda 300, Altun-Aba vakfiyesinde yılda 240, Gök Medrese vakfiyesinde ayda 50 dirhem maaş alıyorlardı⁷.

Öğrencilere ödenen maaş ise; Altun-Aba vakfiyesinde ileri düzeyde bulunanlara 15, orta derecede olanlara ayda 10, düşük düzeyde olanlara ayda 5 dirhem para verilmekteydi. Cacaoğlu vakfiyesinde ilerlemiş öğrencilere yılda 120 dirhem, Sivas'taki Gök Medrese'de ileri düzeydeki öğrencilere ayda 10 dirhem para verilmekteydi⁸.

Bu bilgiler doğrultusunda öğrenci maaşlarının yıllık 120-180 dirhem arasında değiştiği söylenebilir. Bu maaşların dışında öğrencilerin tüm masraflarının vakfiye doğrultusunda karşılanması, öğrencilerin geçim derdinden uzak tüm zamanlarını ilim öğrenmeye ayırmaları için düşünülmüş olmalıdır.

M. 1202 tarihli Şemseddin Altun-Aba vakfiyesinde 1. Nazır'a 400, 2. Nazır'a 300 dirhem yıllık maaş ayrıldıktan sonra müderrise 800, muide 240 dirhem yıllık maaş tahsis edilmiştir⁹.

Altun-Aba vakfiyesindeki maaş tutarları da şöyledir;

İleri düzeydeki öğrenciler	ayda	45 dirhem
Orta düzeydeki öğrenciler	ayda	10 dirhem
Başlangıç düzeydeki öğrenciler	ayda	5 dirhem
İmam	yılda	200 dirhem
Müezzin	yılda	100 dirhem
Ferraş	ayda	5 dirhem
Kütüphaneci	yılda	100 dirhem ¹⁰

Medresenin ihtiyaçları için Ramazan'da kesilmek üzere bir koyun, Konya rıtlı ile günde 80 rıtlı¹¹ ekmek ve tatlı için günde 3 dirhem para ayrılmıştı¹².

Alâaddin Keykubad tarafından verilen menşurda Kayseri subaşılığına getirilen Kemaleddin Kamiyar'a ayda 180 dirhem maaş verilmesi¹³ kararlaştırılmıştı. Bu rakamın çok az olduğunu Alâaddin Keykubad'ın Kemaleddin Kamiyar'a daha önce iktâ olarak verdiği

- Osman Turan, "Celâleddin Karatay ve Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*. C.XLV, Ankara, 1948, s. 37.
- Osman Turan, *a.g.m.*, s. 55-59.
- Osman Turan, *a.g.m.*, s. 61.
- Osman Turan, *a.g.m.*, s. 62.
- Muid; Müderris dersi verdikten sonra öğrencilere dersi anlamaları konusunda yardımcı olan, dersi tekrarlayan görevlidir. Geniş bilgi için bkz. Osman Turan, "Celâleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri", s. 77.
- Osman Turan, *a.g.m.*, s. 77.
- Osman Turan, *a.g.m.*, s. 78.
- Osman Turan: "Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı". *Belleten*. C.XI, S. 42, Ankara, 1947, s. 202.
- Osman Turan, *a.g.m.*, s. 202.
- 1 Rıtlı; 317,8 gr.dir. Geniş bilgi için bkz. Osman Turan, *a.g.m.*, s. 202.
- Osman Turan, *a.g.m.*, s. 203.
- Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1988, s. 75-76.

yerlerin (Zara) devlete yıllık gelirinin 100.000 dirhem olmasından dolayı öne sürülebilir¹⁴.

SERVET BİRİKİMİ

Devlet adamlarına maaşları dışında ıktı gelirlerinin de tahsis edildiği bilinmektedir. Bu gelirlerle beraber bunların muazzam servetlerini daha ziyade hususi ticaret işleriyle ilgi kurarak elde ettikleri söylenebilir. Mesela birçoklarının kervansarayları yaptırarak büyük bir kira gelirine sahip olmaları bunu ifade etmektedir¹⁵.

Selçuklu sultanlarının zenginliği hakkında dönemin kroniklerinde birçok bilgiyi bulmak mümkündür. Bunlardan bir kısmını değerlendirecek olursak;

Sultan Alâaddin'in mutfağında günde 30 baş koyun sarf edilirken Çaşnigir Seyfüddin'in konağında her gün 80 baş koyun kesiliyordu¹⁶. Sultan büyük bir zenginliğe sahip emirlerini ortadan kaldırarak hazineyi nakid ve mücevheratla doldurmuştu¹⁷.

H. 635 senesinde Sultan Keyhüsrev Halep Eyyübilerinden Melik Aziz Muhammed'in henüz pek küçük kızı Gaziye Hatun ile 50.000 dinar karşılığında nikahlanmıştı¹⁸. Genceli Şair Nizami, Mahcenü'l Esrar adlı kitabı Rükneddin Süleyman Şah'a yazdığı için 5000 altın ile baş ester ve caize almıştı¹⁹. Sultan Rükneddin kendisini öven bir şaire 2000 altın, 10 at, 10 katır, onar tane de genç oğlan ve kız köle vermiştir²⁰.

Bu tür örnekleri Türkiye Selçuklu tarihinde bolca bulmak mümkündür. Bütün bu bilgiler ışığında Türkiye Selçuklu Devleti'nde büyük bir zenginliğin yaşandığını söyleyebiliriz. Nitekim Anadolu'yu gezen seyyahlar, batılı din adamları ve yerli mufassal Selçuklu tarihi yazarları bu zenginlik hakkında genişçe bilgiler vermektedirler.

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNDE BAZI FİYATLARIN GENEL DURUMU

İbni Bibi'nin Eserinde Fiyatlar:

Yıl	Şehir	Malın Cinsi ve Miktarı	Fiyatı
M. 1216	Kayseri	1 baş sığır ve at	2 Akçe (Dirhem)
M. 1216	Kayseri	5-6 baş koyun	1 Akçe
M. 1216	Kayseri	Erkek ve kadın köle	50 Akçe ²¹ .

El Ömeri'nin Eserinde Fiyatlar;

Yıl	Şehir	Malın Cinsi ve Miktarı	Fiyatı
M. 1277?	Germiyan	İyi bir koyun	12 dirhem ²² .
M. 1277?	Şebinhisar	1 Rıtlı bal	3 dirhem
M. 1277?	Germiyan	1 Müd buğday	15 dirhem ²³ .
M. 1277?	Denizli	Bin nar	1 dirhem ²⁴ .

İbni Batuta'nın Eserinde Fiyatlar; (M. 1325-1350 arasında)

Şehir	Malın Cinsi ve Miktarı	Fiyatı
Mardin	Yünden dokunmuş bir elbise	10 dirhem ²⁵ .
Mardin	Bir arap atı	1000-4000 dinar ²⁶ .
Kastamonu	Takım elbise	100 dirhem ²⁷ .
Kastamonu	12 kişinin bir günlük aş	2 dirhem ²⁸ .
Kastamonu	Bir ylık odun	1 dirhem ²⁹ .

Eflâki'nin Eserinde Geçen Fiyatlar; (M. 1318-1358 yılları arasında Konya'da)

Malın Cinsi ve Miktarı	Fiyatı
Beyaz bir ekmek	1 pul
Bir kişinin yıllık yemek masrafı	1 dinar
İki tabaka yazı ücreti	4 dirhem
Konya'da bir bağın bir yıllık mahsülü	9000 dirhem
İyi bir arap atı	1000 dinar
Bir ferece	600 dirhem
Bir testi	1 dinar
İyi bir battaniye	18 dirhem

14. İbn Bibi, **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi**, (Çev. M. Nuri Gençosman), Ankara, 1941, s. 109.

15. Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C.1, Ankara, 1979, s. 55.

16. İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 105.

17. İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 110.

18. Behzat Budak, **XI, XII, XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları**, İstanbul, 1961, s. 132.

19. İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 37.

20. Hasan Fehmi Turgal, **Anadolu Selçukluları Münecimbashi'ya Göre**, Ankara, 1935, s. 24; Hüseyin..., **Selçukluları'nda Kayseri ve Civarını İlgilendiren Notlar**, Kayseri, 1939, s. 9.

21. İbn Bibi, **a.g.e.**, s. 69.

22. Yaşar Yücel, **Çobanoğulları Beyliği. Candaroğulları Beyliği**, Ankara, 1988, s. 182.

23. Yaşar Yücel, **a.g.e.**, s. 192.

24. Yaşar Yücel, **a.g.e.**, s. 193.

25. **İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler**, (Haz. İsmet Parmaksızoglu), İstanbul, 1993, s. 133.

26. **a.g.e.**, s. 81.

27. **a.g.e.**, s. 64.

28. **a.g.e.**, s. 60.

29. **a.g.e.**, s. 61.

Bir tepsi hotap	2 dirhem
Fetvalar şehri adlı kitap (Halep'te)	40 dirhem
Bir yakut taşı	80-100 bin dirhem ³⁰

Arazi Fiyatları:

Yıl	Şehir	Arazinin Cinsi ve Miktarı	Fiyatı
M. 1258	Seferihisar	Bir köy	50 dinar ³¹
M. 1261	Amasya	İlarslan Köyü	300 dinar ³²
M. 1303	Tokat	Mezraa	300 dirhem
M. 1378	Akşehir	Bir bağ	50 altın florin ³³
	Konya	Bir bağ	500 dirhem ³⁴

Muhtelif Kaynaklarda Geçen Bazı Fiyatlar

Yıl	Şehir	Eşyanın Cinsi ve Miktarı	Fiyatı
M. 1202	Sivas	Bir koyun, 80 rıt ekme	3 dirhem ³⁵
M. 1291	Konya	Bir eşek yükü buğday	5 dirhem ³⁶
M. 1247	Konya	Bir yorgan	7 dirhem ³⁷
M. 1247	Konya	Bir tlaç	1 dirhem ³⁸
M. 1276	Konya	Bir esir	15 gurus ³⁹
M. 1253	Konya	Şap	15-50 altın ⁴⁰
		Ortalama bir müd buğday	10 dirhem ⁴¹
		Ortalama bir koyun	10 dirhem

SONUÇ

Türkiye Selçuklu Devleti'nin para politikası, fiyatlar ve ücretleri içine alan bu incelememizle vardığımız sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz.

a- İncelediğimiz dönemin Ortaçağ'a ait olmasından dolayı: Doğu Akdeniz dünyası diyebileceğimiz bir coğrafyada para hareketlerinin kendine mahsus dolanımı ve tedavülde kalışının daha çok o dönemin genel iktisadi, sosyal, teknolojik özelliklerinden kaynaklanarak geliştiği söylenebilir.

b- Türkiye Selçuklu Devleti'nde fiyatların belirlenmesi ve ücretler hususunda kendine mahsus özellikleri taşımasına rağmen daha çok bu dönemde sanayi öncesi toplumlardaki genel özelliklerin dünyanın her yerindeki etkilenmeleri ve doğurduğu sonuçların Anadolu'da da etkili olduğu ve para politikalarını etkileyen en önemli unsurların bu etkilenmelerden kaynaklandığı söylenebilir.

c- Türkiye'nin sahip olduğu coğrafyasının tarihine damgasını vurduğu ve coğrafik vaziyetin para politikasını ve fiyatları etkileyen önemli bir etken olduğu görülür. Türkiye coğrafyasının kendisine has özellikleri, avantajları, yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından zenginliği dünyada ilk sikenin bu bölgede ortaya çıkmasına ortam hazırla-

dığı gibi daha sonraki dönemlerdeki para hareketlerini de etkileyen başlıca unsur olduğu görülür.

d- Ortaçağ dünyasında paranın değeri, ihtiva ettiği kıymetli madenden kaynaklanan reel bir değeri. Paranın kesildiği maden bir kıymetti. Bundan dolayı Ortaçağ dünyasında paranın dolaşımı, fiyatların belirlenmesi, milletlerarası itibar görmesi sahip olduğu bu kıymetten kaynaklanıyordu. İncelediğimiz dönemde de Akdeniz dünyasında birçok paranın tedavülde bulunması paranın bu özelliğinden kaynaklanmıştır.

e- Türkiye Selçuklu Devleti'nin Akdeniz dünyasındaki para hareketlerinde yaptığı en önemli değişikliklerden biri Anadolu'yu milletlerarası ticarete açması, doğulu ve batılı tüccarların bir buluşma yeri haline getirmesidir. Böylece Anadolu milletlerarası ticarete entegre olmuş ve Selçuklu Devleti de buna uygun bir para politikası takip etmiştir.

Netice olarak XI-XIII. yüzyıllar arasında Türkiye'de fiyatların ve ücretlerin karşılıklı mukayesesinden çıkarılacak en önemli sonuç büyük bir zenginlik ve bolluğun bu dönemde görüldüğüdür. Bu zenginliğin doğal sonucu olarak fiyatların da buna uygun bir seyir takip ettiği söylenebilir. Devletin zenginliğinin ise devlet görevlilerine ödenen maaşlara yansıdığını ve çağdaşı birçok devlete oranla daha büyük bir gelirin devlet görevlilerine ödendiği görülür. Türkiye tarihi için XI-XIII. yüzyıllar arası büyük bir zenginliğin yaşandığını söylememiz kanaatimce doğru bir iddia olacaktır.

30. Ahmet Eflâki, **Arifler'in Menkıbeleri**. (Çev. Tahsin Yazıcı), C.I, İstanbul, 1989, s. 152, 357, 401, C.II, s. 25-26.
31. Osman Turan, **Selçuklu Devri Vakfiyeleri** (45 Sayılı Belleten'den Aynbasım), Ankara, 1948, s. 60.
32. M. Zeki Oral, "Sultan Hatun Senedi", **Belleten**, C. XIX, S.75, Ankara, 1955, s. 388.
33. Osman Turan, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul, 1993, s. 82.
34. Osman Turan, **Türkiye Selçuklular Hakkında Resmi Vesikalar**, s. 7.
35. Osman Turan, "Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi", s. 203.
36. Feridun Nafiz Uzluk, **Anadolu Selçuklular Devri Tarihi III.**, Ankara, 1952, s. 57.
37. Şems-i Tebrizi, **Konuşmalar** (Çev. M. Nuri Gençosman), İstanbul, 1974, s. 260.
38. Şems-i Tebrizi, **a.g.e.**, s. 302.
39. Aksarayi Kerimuddin Mahmut, **Musarerat'ül Ahbar** (Moğollar Devrinde Türkiye Selçukluları Tarihi), (Haz. Osman Turan), Ankara, 1944, s. 208.
40. Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, s. 136.
41. Osman Turan, "Karatay Vakfiyesi...", s. 82.